

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2015.27.115

Amir Kapetanović
(Zagrzeb)

Hiža W APENINACH: KONCEPT DOM
W ETNOLEKCIE MOLIZAŃSKO-CHORWACKIM

W artykule analizowany jest koncept DOM (określany leksemem *hiža*) w etnolekcie molizańsko-chorwackim, używanym przez członków mniejszości chorwackiej we włoskiej prowincji Compobasso. Stosując metodologię lubelskiej szkoły etnolingwistycznej i złożenia projektu EUROJOS, autor odpowiada na pytanie, czym jest molizańsko-chorwacka *hiža* w świetle danych leksykograficznych, tekstów (przysłów, tekstów literackich i prasowych) oraz wyników badań eksperymentalnych. Analizy dowiodły, że dane słownikowe są ubogie i tylko w niewielkim stopniu pozwalają na rekonstrukcję pełnej treści konceptu, inaczej niż znacznie bogatsze dane tekstowe i ankietowe. W tekstach ujawnia się fizyczny, lokatywny i (psycho)społeczny aspekt znaczenia leksemu *hiža*. W ankietach – poza nimi – silnie zaznaczył się także aspekt aksjologiczny. Użytkownicy etnolektu wskazali, że *hiža* to przestrzeń/miejsce życia ludzi w rodzinnym otoczeniu, budynek, rodzina, a także miejsce piękne, dla człowieka ważne i przyjazne.

SŁOWA KLUCZOWE: lubelska szkoła etnolingwistyczna, EUROJOS, koncept DOM, leksem *hiža*, etnolekt molizańsko-chorwacki, Molise, Włochy

Wstęp

Etnolektem molizańsko-chorwackim¹ posługują się członkowie mniejszości chorwackiej w trzech miejscowościach w prowincji Campobasso w re-

¹ Mowa o archaicznej sztokawszczyźnie ikawskiej, mającej cechy innowacyjne, powstałe po przybyciu do Włoch. Najwyraźniejsze spośród nich są te, będące wynikiem kontaktu z włoskim otoczeniem językowym, których nie ma żadna inna gwara sztokawska w dawnej ojczyźnie. Przytoczymy tu tylko kilka bardziej charakterystycznych cech języ-

gionie Molise: Mundimitrze (Montemitro), Filiču (San Felice del Molise) i Kruču (Acquaviva Collecroce). Na spustoszone przez dżumę i trzęsienia ziemi północne obszary Królestwa Neapolskiego ich przodkowie przybyli z rejonu Neretwy i Biokowa w południowej Dalmacji². Dokonało się to w kilku falach pod koniec XV i w XVI w., w czasie, gdy w głębi wschodniego wybrzeża Adriatyku pojawiło się zagrożenie ze strony Imperium Osmańskiego³. Obecnie dwujęzyczna molizańsko-chorwacka wspólnota jest bardzo mała (według spisu mieszkańców z 2010 r. w Kruču mieszka 697 osób, w Mundimitrze – 460, a w Filiču – 708⁴, jednak liczba użytkowników molizańsko-chorwackiego jest mniejsza niż liczba mieszkańców tych trzech miejscowości⁵).

W niniejszej pracy zostanie opisany (mimo wielu trudności badawczych⁶) koncept DOM w etnolekcie molizańsko-chorwackim (który znajduje się na liście zagrożonych języków UNESCO) w świetle podstawowych reguł i metod lubelskiej szkoły etnolingwistycznej i projektu EUROJOS⁷.

kowych, jak obecność fonemów /tj/, /dj/, /kj/, /dz/, brak fonemu /ć/, powstanie fonemu /dz/ po /n/ (*sundze* [chorw. *sunce* 'słońce']), niemal całkowity zanik rodzaju nijakiego, końcówka -ø w celowniku i miejscowniku w liczbie pojedynczej rodzaju żeńskiego (*hiž-ø*) i dopełniaczu liczby mnogiej rodzaju żeńskiego (*hiž-ø*), zachowanie imperfektu. O cechach gramatycznych zob. w licznych publikacjach o zasięgu międzynarodowym W. Breua (1992, 1993, 1995, 1999, 2005) czy w gramatyce Sammartino (2004).

² Pochodzenie tych Słowian nie zostało wyjaśnione aż do początku XX wieku. V. Makušev (1874) twierdził, że mowa jest o Bułgarach, R. Kovačić (1885) uważał, że pochodzą z Serbii, J. Aranza (1892) utrzymywał, że to przybysze z okolic Zadaru, a J. Gelchich (1908) upatrywał ich korzeni w Czarnogórze. J. Smodlaka (1906) i M. Rešetar (1911) ojczyznę tego słowiańskiego ludu lokalizowali na południe od Cetiny (w rejonie Neretwy i Biokowa). Późniejsze próby wiązania jej z Istrią (Badurina 1950) zostały odrzucone (Brozović 1970, Šimunović 1984). O pochodzeniu zob. też Sujoldžić i in. 1987.

³ Istnieje obszerna i wszechstronna literatura na temat molizańskich Chorwatów i ich przybycia na teren Włoch, zob. np. Capaldo 1979, Hozjan 1998, Sujoldžić 2004, Scotti 2006, Perinić 2006, Feruga 2008, Sammartino 2012 i 2013.

⁴ Dane według ISTAT. W pierwszym spisie ludności z 1861 r. w Kruču zarejestrowano 1777, w Mundimitrze 799, a w Filiču 1460 osób. Liczba mieszkańców rosła aż do 1951 r. (Kruč – 2250, Mundimitar – 906, Filič – 1727), by potem, aż do ostatniego spisu z 2010 r. maleć.

⁵ O stosunku liczby użytkowników języka do liczby mieszkańców zob. Picolli 1993.

⁶ Do tych trudności należały m.in. wariantywność trzech gwar (brak standardu językowego), skąpe objaśnienia znaczeń w słownikach molizańsko-chorwackich, krótka tradycja piśmiennicza i znikoma liczba drukowanych książek, mała liczba użytkowników, którzy posługują się molizańsko-chorwackim na piśmie, co utrudniało i spowalniało ankietowanie.

⁷ Mowa o naiwnym obrazie, czyli subiektywnej interpretacji rzeczywistości (sądach o świecie, a nie jego odzwierciedleniu), która przejawia się w języku i którą oswajamy wraz z językiem (zob. Bartmiński, Niebrzegowska 1998; Bartmiński 2012: 12, por. Bartmiński 2011: 46). Istotnymi częściami tego obrazu są zbiorowe wyobrażenia o świecie,

Czym jest molizańsko-chorwacka *hiža*?

1. W chorwackim języku standardowym współwystępują wieloznaczne leksemy *kuća* i *dom*, które są synonimiczne tylko w niektórych znaczeniach ('rodzina')⁸, brak ich jednak w molizańsko-chorwackim (poza przysłówkiem *doma*). „Dach nad głową” oznacza leksem *hiža*, który jest prasłowiańskim germanizmem (**xǫžǫ*), znanym także w innych słowiańskich językach i dialektach w znaczeniu 'dom' lub 'szalaś, drewniany budynek' (np. scs. *xyža*, stp. *chyz̩, chyža*, czes. *chýže*, głuź. *khěža*, ros. dial. *хуѣа*). Współcześnie wyraz ten jest w żywym użyciu tylko w niektórych chorwackich dialektach (zwłaszcza w kajkawskim). W dalmatyńskich gwarach czakawskich i sztokawskich jest dziś rzadki, choć dawniej był w nich obecny i szeroko używany, o czym świadczą zapisy w starych chorwackich tekstach z tego obszaru (według AR, s.v. *hiža*, poświadczenia sięgają XV w.).

Nie powstał żaden obszerny jednojęzyczny słownik, który by gruntownie opisywał materiał leksykalny wariantów językowych trzech molizańsko-chorwackich miejscowości (Kruča, Mundimitru i Filiča). Istnieją jednak dwa słowniki wydane w tym samym roku (2000), poświęcone opisowi lekсыki gwar Kruča (W. Breu i G. Piccoli wraz z S. Marčec) i Mundimitru (A. Piccoli i A. Sammartino wraz z S. Marčec i M. Menac Mihalić). Analiza leksykograficznych definicji w tych słownikach nie jest możliwa, gdyż w żadnym z nich nie jest ona wyczerpująca. Zamiast definicji pojawiają się odpowiedniki z innych języków (standardowego chorwackiego, włoskiego, niemieckiego; opisowe objaśnienie znajdziemy w tych słownikach tylko wówczas, gdy trudno jest znaleźć obcojęzyczny odpowiednik):

MUNDIMITAR (Piccoli – Sammartino, z Marčec i Menac Mihalić 2000)	KRUČ (Breu – Piccoli, z Marčec 2000)
<i>hiža</i> [hǐža] f. (hǐže)* <i>casa**</i> <i>kuća</i> , <i>arc.</i> <i>i reg. hiža</i>	<i>hiža</i> ¹ [ˈxiʒ̩ ^a] f ◇ <i>casa</i> f ● <i>kuća</i> f ●● Haus // cfr. <i>cr. dial. hiža</i> .

czyli stereotypy (o tym zob. Bartmiński 2009), które nie istnieją bez wartościowania (Bartmiński 2011: 71–92, 2012: 131–148; nowsze prace z obszaru aksjologii i odniesienie do wcześniejszych poglądów J. Puzyniny i T. Krzeszowskiego). W nowszych kognitywno-etnolingwistycznych badaniach szczególną uwagę poświęca się opisowi konceptów ważnych dla słowiańskiej i pozasłowiańskiej kultury (wskazówki metodologiczne zob. w: Abramowicz, Bartmiński, Bielińska-Gardziel i Chlebda 2011). W ostatnich latach na temat konceptu *DOMU* w poszczególnych językach słowiańskich opublikowano szereg prac na łamach czasopisma „Etnolingwistyka”, a także w trzech tomach *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, opublikowanych w tzw. czerwonej serii Instytutu Filologii Polskiej UMCS (zob. WwJOS 1–3).

⁸ Koncept *DOM* w chorwackim języku standardowym jest przedmiotem osobnej pracy (Kapetanović 2015).

Wyraz *hiža* w molizańsko-chorwackim nie ma synonimów, ale może być bliskoznaczny z italianizmem *familja*, gdy jest użyty w znaczeniu ‘rodzina’ (w użyciu metaforycznym prawdopodobnie także z innymi wyrazami). Italianizm *edifič* może być hiperonimem wyrazu *hiža*. W słowniku gwary Kruča odnotowano także homonim: „*hiža*² [ˈxiʒ^a] *f* legaccio *m* per covoni di cereali; gužva *f* za vezivanje žita u snop; Band zum Binden von Garben”, który jest potwierdzony także w gwarze Mundimitru (w trakcie badań terenowych 64-letni mieszkaniec tej miejscowości tak wyjaśniał semantyczną różnicę między tymi homonimami: *Si činija hiže’ je druga stvar. One servu za vezat snop*).

W ramach badań terenowych (zob. dalej) odnotowano kilka przysłów, w których kluczowymi słowami są rzeczownik *hiža* lub przysłówki *doma*. Najpierw przytoczmy dwa warianty przysłowia, którego odpowiedniki znane są także w innych kulturach (*Svud po, doma do / Suda po, doma do*), i w których podkreśla się znaczenie domu jako najlepszego miejsca przebywania i punkt startu każdej osoby. Przysłowie *Svaka hiža ima njegov dim* wskazuje, że dom bez dymu (tzn. bez ogniska, ciepła, wspólnego życia) nie jest prawdziwym domem. O zaniedbanym i dysfunkcyjnym domu mówi z kolei przysłowie *Hiža se zove kukanja, si se ne rabi, se ne ide*.

2. Etnolekt molizańsko-chorwacki nie ma bogatej tradycji piśmienniczej. Za najstarsze ślady autorskiej literatury Chorwatów molizańskich uważa się wiersze Giovanniego De Rubertisa (1813–1889)⁹. W późniejszym okresie nie notuje się literackiej i kulturalnej działalności aż do połowy XX w., gdy molizańsko-chorwackiego zaczęto używać na piśmie, pojawiły się książki i czasopisma (np. *Naš jezik, Riča živa*). W nowszych czasach były publikowane także zbiory wierszy, będące pokłosiem organizowanych konkursów literackich (dotychczas ukazały się cztery tomy *S našimi riči*). Szczególne miejsce w środowisku literackim wspólnoty zajmuje pisarz Nicola Gliosca z Kruča, który wraz z W. Breuem przełożył na molizańsko-chorwacki *Malego Księcia (Mali kraljič)*.

Pomimo niewielkiego korpusu tekstów, w tym trudno dostępnym materiale piśmienniczym można jednak znaleźć poświadczenia konceptu DOM i znaczenia leksemu *hiža*. W molizańsko-chorwackim etnolekcie prymarnym znaczeniem leksemu *hiža*, podobnie jak włoskiego *casa*, jest ‘budynek miesz-

⁹ Najstarsza znana dziś chorwacka *bugarsztica* (rodzaj ludowego wiersza) *Ora vija se nad gradom Smederevom* uznawana jest za molizańsko-chorwacką od czasu krytycznych uwag Šimunovicia (1984) do przyczynku Panticia (1977) na temat tej pieśni. Nie zachowała się jednak w pamięci i przekazie molizańskich Chorwatów, jak niektóre inne utwory z zakresu literatury oralnej (np. *Kako je lip hodit* i *Lipa Mara*). Pieśń została nieudolnie zapisana (*Lo Balzino*, XV w.) przy okazji wykonania na cześć królowej Isabelli del Balzo, nieco ponad sto kilometrów na południe (Goia del Colle, okolica Barija) od miejsca zamieszkania molizańskich Chorwatów.

kalny' (w dwóch cytowanych molizańsko-chorwackich słownikach wyraz *hiža* objaśnia się tylko za pomocą chorwackiego wyrazu *kuća* 'dom, budynek', brak tu natomiast wieloznacznego wyrazu *dom* 'miejsce do życia; rodzina; ojczyzna; budynek; siedziba'!). W tym znaczeniu wyraz występuje stosunkowo często w codziennej komunikacji. Przykładowo, w molizańsko-chorwackiej prasie można przeczytać o *hižach*, które stoją puste, ale są remontowane:

(1) *Na 've dane finalmend su se tvoril nike hiže stare u grad ke nimahu već kospodara, zabjene... , prazne (Riča živa 7/2, 2008, s. 4);*

(2) *Samo vogošte vidimo hot napri muzeje, čendre za naš jezik, hiže stare ke se kumidivaju, korse na-našo (Riča živa 4/3, 2005, s. 1).*

W swoim sekundarnym znaczeniu (tak jak i wł. *casa*) *hiža* może oznaczać siedzibę jakiejś organizacji (firmy) lub mieszkanie:

(3) *Smo ponil sekoliko di je hiža do Fondacijune (Riča živa, 9/3, 2010, s. 1);*

(4) *Smo zabral jena misto / za hižu novu (S našimi ričimi 2, 2007: 26).*

Ostatni przykład pochodzi z pieśni Rosette Petrella *Moj grad iz moje funeštre*, w którym mowa jest o znalezieniu mieszkania w innym miejscu, w innym mieście. Podmiot liryczny patrzy z oddali przez okno na domki otaczające dzwonnice w jego rodzinnym mieście, co przywodzi mu na myśl obraz stajenki:

(5) *E pa gledam sve one hižice / skupjene okolo kambanara / mi sembra jena mali presepj (S našimi ričimi 2, 2007: 26).*

Następnie wspomina, że widzi dom rodzinny i przed jego oknem, jak przed albumem z fotografiami, wspomina dzieciństwo i rodzinę, która mieszka w pięknym domu. Przywołuje zapach świeżo upieczonego chleba, co jest stereotypowym obrazem domu, związanym z doznaniem zapachowymi, ale do tego dochodzi też zwykła, codzienna scena rodzinna, kiedy wnuki pomagają babci miesić ciasto na chleb:

(6) *Vidim hižu di se nikla, / je nako bila oš lipa, / di prodjahu moje lita dop skole / e tečem niz one ruvice / e čujem mrluš do kruha / koko iznešen do peča, / vidim marelu ke ga misi / mene oš moju sestru ju pomoč." (S našimi ričimi 2, 2007: 26).*

Zapach pieczonego chleba, wyciągniętego z pieca, który odzwierciedla miłą rodzinną atmosferę, pojawia się także w wierszu *Kruh* N. Gliosci:

(7) *Kada mat / vadaša kruh / do peča / biša na merluš / po hižu, / ka mi paraša / za stat utra / na vrta / puna svikji. (<http://nicolagliosca.altervista.org/opere/Poesia%20dell%27anima.pdf>)*

Ciepło i bezpieczną rodzinną atmosferę w domu Paskual Papič podkreśla, wspominając dym wychodzący z (komina) domu:

(8) *Tvoje hiže hitaju dim / Mi smo zgubil naše lipe imena / Di su tvoje hiže je teplina / Di si ove hiže je maglina.* (Riča živa, 9/4, str. 2, 2010).

W tekstach molizańsko-chorwackich można znaleźć także poświadczenia metaforycznego użycia wyrazu *hiža* (np. w prasie pisze się o Europie jako nowej *hiży*) lub też przykłady personifikacji, gdy o starych domach mówi się, że dzięki remontowi „wróciły do żywych”:

(9) *Su partičipal pur na Forum ke je ima kano argomend „Minorandze kroate oš Europa”. Još jena pas veče za hot skupa vers ove nove hiže* (Riča živa 3/3, str. 2, 2004);

(10) *Starehiže su se vrnul živit* (Riča živa 7/2, str. 4, 2008).

Z przywołanych fragmentów tekstów literackich i prasowych wyłania się nie tylko fizyczny i lokatywny, ale także (psycho)społeczny aspekt pojęcia HIŽA.

3. Na potrzeby niniejszego badania w dniach 27–30 marca 2014 r. przeprowadzono ankietę, której poddano łącznie 43 osoby (18 mężczyzn i 25 kobiet) w wieku od 16 do 87 lat. W ankietowaniu brały udział osoby pochodzące z wszystkich trzech molizańsko-chorwackich miejscowości, przeważali jednak mieszkańcy Mundimitru. Pytania w ankiecie były zadawane w dwóch językach: włoskim i chorwackim (*Što misliš kada Ti kažem hiža?*[= Co myślisz, kiedy słyszysz *hiža*?] / *Qual è secondo Te il vero significato di hiža?*), ale oczekiwano odpowiedzi wyłącznie w dialekcie molizańsko-chorwackim (zaakceptowano jednak kilka odpowiedzi po włosku). Spośród odpowiedzi ankietowanych wyróżniono 69 opisów, które podzielono na 20 grup¹⁰:

1. Przestrzeń/miejsce, gdzie ludzie żyją w rodzinnym gronie [18] (26,00%)

1. Kada se reče „mam po doma”, hočeš reč ke greš di je tvoja hiža. Misto di bide sve familja, di živu čeljade; 4. Di živu čeljade, di jesu moja mat, otac oš brat; 5. Di jena stoji s familjom; 6. Hiža je 'na stvaru ke stiska familja; 7. Mislim ke je imbortanda, sekoliko je 'na hiža, tuna stvaru do jene familje; 8. Hiža je jedna stvaru velka di jesu čuda čeljade unutra; 9. Hiža mi rečemo di živu moja familja: ja, moja žena, moja dica; 10. Di je tvoja familja; 11. Moj dite oš moja hiža gredu skupa; 12. Hiža je ono di stojiš, mislim sve čeljade ke stoju u hižu; 13. Hiža je di jena živi; 14. Moja hiža, moji misto; 15. Mislim ke hiža, kano ona moja: se 'na misto di čeljade idu, spu oš živu skupa; 16. Je jena misto di moreš sta. Sendza hiža jesi kvaške zgubljen. Pendzir gre onim ke ju nimaju, ke imaju sfortunu; 17. Hiža je ono ke imaš zgora oš okolo tebe, kano 'na klobuk oš halje ke si bučeš; 18. Je ono di stojiš dobro. Moreš bit nadugo i to je tvoja hiža. Di jesu mačke je tvoja hiža oš tvoje srce.

¹⁰ W spisie kolejność równolicznych grup jest arbitralna.

2. Budynek (budowla) [8] (11,59%)

1. Hiža je do kanduna, more bit velka, mala, stara oš nova; 2. Hiža more bit kašteja, di stoji gospodar; 3. Hiža je di živim. Imam za rištrurat da ju načim veče bolje, ke je se činila stara. Jesu petdeset godin e je se činila stara. Se se činija star pur ja; 4. Moja hiža je velka; 5. More bit velka ol mala, nova ol stara, sve kako je kada jesi doma u tebe stojiš bolje ke van; 6. Edificio; 7. Se ju činija ja. Je čuda lipa, ma je koštala čuda soliti; 8. Vidim jena tito oš zida.

3. Rodzina [6] (8,70%)

1. More bit familja ke živi skupa u hiž; 2. Hiže su čeljade. 3. Hiža čuda voti kako bide ona nako se reče ke jesu pur čeljade ke živu unutra; 4. Za mene je ona stvara iskle ja sam dola. Moja familja velka: tarela, marena, cila, tete, dica, veče male dice. Usri je moja hižica mala, moj muž, moja ščera oš ja. Je semaj ona hiže tvorena; 5. Moj otac, moja mat, moja familja. Moja hiža ne na dvi bane. Nonde se nikla; 6. Jesu moja žena oš moj dite.

4. Piękne/najpiękniejsze miejsce na świecie, bez względu na wielkość [5] (7,24%)

1. More bit velko ol mela, ma moja hiža je ona veče lipa ke je na svitu; 2. Za mene hiža je misto veče lip do svita; 3. Ko ima lipu hižu, se veče lipa stvar ke jena ima; 4. Lipi misto; 5. Sam činila prodet e se ju činila kako se tila. Je lipa. Ju mislim semaj.

5. Ważna/najważniejsza i najcenniejsza rzecz (którą się trudno opuszcza) [3] (4,35%)

1. Hiža za mene je prva stvara. Mi je ža ju ostanit, ova je stvara ke veče aprecam, pur veče do paizi, do sake stvare; 2. Hiža je jena stvar veče important koju ima čeljade. Se nima hižu, nima nišče. Jena rabi. Kad ja nimahu hižu, mislahu semaj rabit ke mahu činit hižu. Hvala Bogu sam riušila činit hižu. Se no, maš po krest; 3. Hiža je, sekondo me, important erke si ju imal grazie, a teg što je činija otac mi oš mat mi.

6. Miejsce, które zaspokaja podstawowe potrzeby [3] (4,35%)

1. Di moremo spat oš ist; 2. Di moreš počinit, je misto di se vračaš ist oš spat; 3. Di jidemo, di stojim e di idemo leč, di ležimo.

7. Miejsce, do którego wracamy [3] (4,35%)

1. Hiža je misto di se vračaš; 2. Te čini vrnit; 3. Za mene je tuna. Pur kada bidem van grada, mam se artirat na moju hižu.

8. Miejsce, gdzie jest wygodnie i przyjemnie [3] (4,35%)

1. Per me la casa e' un posto confortevole. Ja se čujem apošt; 2. La casa per me e' un luogo accogliente; 3. Ja stojim dobro di je moja hiža erke je jena misto di ja se čujem dobro.

9. Miejsce, gdzie jesteśmy kochani [3] (4,35%)

1. Di imaš tvoje čeljade ke te sta semaj u tvoj srce, suderaj greš; 2. Un luogo pieno di affetto, dove mi sento a mio agio e amata; 3. Di sekolike te hoču dobro.

10. Miejsce, w którym czujemy się bezpiecznie/najbezpieczniej, miejsce schronienia [3] (4,35%)

1. Moja hiža je oni misto di ja se morem hranit, di nikor me vidi oš nikor mi daje faštidiya; 2. Te proteđi, je sikureca; Hiža je ono što te hrani, te čini stat dobro. . . , ti hrani tvoje rikorde.

11. Przejście wolności [2] (2,90%)

1. Moja hiża je oni misto di ja morem činit sak stvaru; 2. Hiża je sekoliko, tvoj život, tvoja liberta. Stojiš dobro doma u tebe, moreš poleć kada hoš oš ustat kada hoš.

12. Ciepło (miejsca, rodziców) [2] (2,90%)

1. To je kalur, kada gledam televizijunu i vidim čeljade ke stoju u barake, stojim grubo, malament; 2. Sad imamo suda teplo, di posaše leč, biše zima, mrzlo. Mahmo po leč večer, e mat mi dajaše tog matuna ke biše tepal, maše ga ponit u postelju.

13. Miejsce, w którym jesteśmy gospodarzami [2] (2,90%)

1. Ja nise prisedžena, mam organidzat svoju hižu. Ni mi drago stat di je moja mat oš moj otac. Moja hiża more bit mala, ma bašta ke je moja oš ke kumanivam ja; 2. Ja jese kospodar do moje hiže. Nima ju tukat nikor. Kako rečaše moj otac: „Mojo je moje, a tvojo mi se ne noči!“

14. Miasto rodzinne [2] (2,90%)

1. Hiża more bit pur tvoj grad, di je lipo život; 2. Hiża za mene nije ova, je Montemitro.

15. Dowolne miejsce, które wskażemy [1] (1,45%)

1. Misto ke se more zvat moja hiża, more bit pur zdola onoga duba.

16. Wspólne życie, wspólnota [1] (1,45%)

1. Je frut do jenoga velkoga sakrafiča ke jedan čini za njegov život, za moč sta unutra.

17. Twierdza, pewne miejsce, ostoja [1] (1,45%)

1. Hiża za mene je „punto fermo“ do jenoga čeljada.

18. Najmilsze miejsce (bez względu na warunki) [1] (1,45%)

1. Moja hiża mi je veče draga. Odi je malo, nimam misto za stat samo ja sa mojimi stvarima.

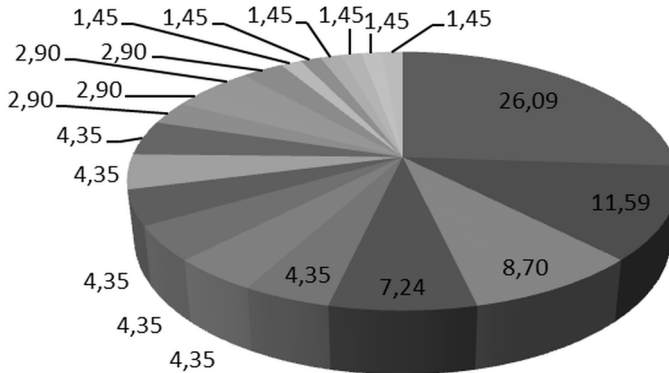
19. Miejsce, w którym przebywamy [1] (1,45%)

1. Di jese ja, je hiża. Ja jese nadugo, to je hiża. Ja jese u albero, on je moja hiża. Ja jese doma u tebe, tvoja hiża divenda moja!

20. Miejsce, które nam służy [1] (1,45%)

1. Servi.

Što misliš kada Ti kažem hiža? Qual è secondo Te il vero significato di hiža?



Wyniki przeprowadzonej ankiety pokazały, że na pierwszym miejscu plasuje się charakterystyka *przestrzeń/miejsce, gdzie ludzie żyją w rodzinnym gronie*, a nie *budynek*, jak mogłoby się wydawać, biorąc pod uwagę, że istnieje tylko jeden leksem *hiža*. Na drugim miejscu według ankiety znajduje się opis *budynek*, a na trzecim – *rodzina*. Poza fizycznymi i (psycho)społecznymi aspektami należy szczególnie podkreślić także aspekt aksjologiczny, który ujawnił się w ankiecie: dom konceptualizowany jest jako piękne, ważne i przyjazne miejsce. Warto wspomnieć, że bezpieczeństwo nie znajduje się wśród trzech najczęściej przywoływanych asocjacji.

Zatem w świetle wyników ankiety molizańsko-chorwacki koncept DOM, wyrażony leksemem *hiža*, oznacza: miejsce, gdzie żyją ludzie w rodzinnym gronie; budynek; miejsce, w którym przebywa rodzina; gdzie jest najpiękniej na świecie; najcenniejszą rzecz; miejsce, które zapewnia podstawowe potrzeby; miejsce, do którego się wraca; miejsce, gdzie jest wygodnie i przyjemnie; miejsce, w którym jesteśmy kochani; miejsce, w którym czujemy się bezpiecznie; miejsce, gdzie panuje ciepło; miejsce, w którym jesteśmy gospodarzami. Może to być także rodzinne miasto lub dowolne miejsce, które wskażemy, miejsce wspólnego życia, które jest ostoją i najmiłszym miejscem, miejscem, w którym przebywamy i które nam służy.

Podsumowanie

W niniejszej pracy analizowany jest koncept DOM w molizańsko-chorwackim etnolekcie we włoskim regionie Molise przy zastosowaniu (mimo

pewnych trudności) metodologii lubelskiej szkoły etnolingwistycznej. Analiza wykazała, że w molizańsko-chorwackim koncept DOM leksykalizuje się tylko w postaci jednego wyrazu, prasłowiańskiego germanizmu *hiža*. Mimo iż etnolekt molizańsko-chorwacki nie ma zbyt bogatej tradycji piśmienniczej, znaleziono poświadczenia znaczeń leksemu *hiža* w tekstach literackich i prasowych. Teksty pomogły ujawnić nie tylko fizyczny i lokatywny aspekt znaczenia leksemu *hiža*, ale także (psycho)społeczny, natomiast w ankietach silnie zaznaczył się również aspekt aksjologiczny. W badaniu ankietowym użytkownicy etnolektu molizańsko-chorwackiego jako najważniejsze cechy wskazali: 1. przestrzeń/miejsce życia ludzi w rodzinnym otoczeniu (26,09%); 2. budynek (11,59%); 3. rodzina (8,70%), natomiast bezpieczeństwo znalazło się na dalszym miejscu¹¹.

Literatura

- Abramowicz Maciej, Bartmiński Jerzy, Bielińska-Gardziel Iwona, Chlebda Wojciech, 2011, *Instrukcja metodologiczna: zasady i etapy postępowania przy opracowywaniu haseł w ramach programu badawczego EUROJOS*, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eRpc5o2ff3wJ:ispan.waw.pl/default/images/eurojos/eurojos_instrukcja_ma_ibg_wch_jb_26_ii_2011..doc+%&cd=4&hl=hr&ct=clnk&gl=hr (dostęp. 11.12.2014.)
- AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, 1880–1976, Zagreb: JAZU.
- Aranza Josip, 1892, *Woher die südslawischen Kolonien in Südtalien*, „Archiv für slavische Philologie” XIV, s. 78–82.
- Badurina Teodoro, 1950, *Rotas opera tenet arepo sator*, Rim.
- Bartminjski Ježi, 2011, *Jezik – slika – svet. Etnolingvističke studije*, edyt. Dejan Ajdačić, przetł. Marta Bjeletić, Beograd: SlovoSlavia.
- Bartmiński Jerzy, 2003, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, [w:] *Język w kręgu wartości*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 59–86 [zob. Bartmiński 2012: 131–148; por. Bartminjski 2011: s. 71–92].
- Bartmiński Jerzy, 2009, *Stereotypy mieszkają w języku*, *Studia etnolingwistyczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński Jerzy, 2012, *O pojęciu językowego obrazu świata*, [w:] *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 11–21 [zob. Bartminjski 2011: 41–70].

¹¹ Składam podziękowania wszystkim ankietowanym oraz V. Ljubić i A. Sammartino za pomoc w przeprowadzeniu badania terenowego. Dziękuję także pracownikowi IJP PAN w Krakowie Pawłowi Swobodzie za pomoc w tłumaczeniu tekstu z języka chorwackiego na polski. Niniejsza praca powstała częściowo w oparciu o bieżące badania w ramach naukowo-badawczego projektu *Documentation and Interpretation of the Earliest Croatian* (DOCINEC), finansowanego przez Chorwacką Fundację Nauki (Hrvatska zaklada za znanost), który uwzględni m.in. badanie archaicznej sztokawszczyzny, etymologię czy dawne stosunki znaczeniowe, również z etnolingwistycznego punktu widzenia, ukierunkowanego na rekonstrukcję konceptów istotnych dla każdej wspólnoty społecznej.

- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława, 1998, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 211–224.
- Breu Walter, 1992, *Das italokroatische Verbsystem zwischen slavischem Erbe und kontaktbedingter Entwicklung*, T. Reuther (edyt.), *Slavistische Linguistik* 1991, München, s. 93–122.
- Breu Walter, 1993, *Verben der Fortbewegung im Italokroatischen in vergleichender Sicht (Morphologie, Funktionen, Entlehnungen, Rektion)*, S. Kempgen (edyt.), *Slavistische Linguistik* 1992, München, s. 9–41.
- Breu Walter, 1995, *Aspekte der Deklination des Substantivs im Moliseslavischen*, D. Weiss (edyt.), *Slavistische Linguistik* 1994, München, s. 65–96.
- Breu Walter, 1999, *Phonologie und Verbkonjugation im Moliseslavischen*, R. Rathmayr, W. Weitlaner (edyt.), *Slavistische Linguistik* 1998, München: Otto Sagner, s. 47–76.
- Breu Walter, 2003, *Bilingualism and linguistic interference in the Slavic-Romance contact area of Molise (Southern Italy)*, R. Eckardt, K. v. Heusinger, Ch. Schwarze (edyt.), *Words in Time (= Trends in Linguistics. Studies and Monographs 143)*, Berlin/New York, s. 351–373.
- Breu Walter, 2005, *Il sistema degli articoli nello slavo molisano (SLM)*, W. Breu (a cura di), *L'influsso dell'italiano sulla grammatica delle lingue minoritarie (problemi morfologici e sintattici)*, Cosenza, s. 111–139.
- Breu Walter, Piccoli Giovanni, con la collaborazione di Snježana Marčec, 2000, *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce. Dizionario plurilingue della lingua slava della minoranza di provenienza dalmata di Acquaviva Collecroce in Provincia di Campobasso. Dizionario, registri, grammatica, testi*, Campobasso.
- Brozović Dalibor, 1970, *O Makarskom primorju kao jednom od središta jezičohistorijske i dijalekatske konvergencije*, [w:] *Zbornik znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i Makarskom primorju*, Makarska, s. 381–405.
- Capaldo Mario, 1979, *Slavi balcanici in Italia meridionale tra il VII e il XVI secolo. Sintesi storiografica e prospettive di ricerca*, [w:] *Studi slavistici in ricordo di Carlo Verdiani*, Pisa, s. 55–63.
- Feruga Krzysztof, 2009, *Język diaspory molizańskich Chorwatów*, Bielsko-Biała: Akademia Techniczno-Humanistyczna.
- Gelcich G[iuseppe], 1908, *Colonie Slave nell'Italia meridionale*, Split.
- Gliosca Nicola, <http://nicolagliosca.altervista.org/opere/Poesia%20dell%27anima.pdf> (dostęp. 19. 11. 2014.)
- Hozjan Snježana, 1998, *Južna Italija*, [w:] *Hrvatski jezik*, red. M. Lončarić, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, s. 279–286.
- Kapetanović Amir, 2015, *Hrvatska jezična slika DOMA danas*, [w:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. Jerzy Bartmiński (w druku).
- Kovačić Risto, 1885, *Srpske naseobine u južnoj Italiji: Prvi izveštaj*, „Glasnik Srpskog naučnog društva” 62, s. 273–340.
- Makušev Vikentij, 1874, *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum et tabularis bibliothecis italicis depromta*, Warszawa.
- Pantić Miroslav, 1977, *Nepoznata bugarštica o despotu Đurdu i Sibirjanin Janku iz XV veka*, „Zbornik Matice srpske za književnost i jezik” XXV, s. 421–439.
- Perinić Ana, 2006, *Moliški Hrvati: Rekonstrukcija kreiranja i reprezentacije jednog etničkog identiteta*, „Etnol. trib.” 29/36, s. 91–106.

- Piccoli Agostina, 1993, *20 000 Molisini di origine Slava (Prilog boljem poznavanju moliških Hrvata*, „*Studia ethnologica Croatica*” 5/1, s. 175–180.
- Piccoli Agostina; Sammartino Antonio (u sur. sa S. Marčec i M. Menac-Mihalić), 2000, *Dizionario dell’idioma croato-molisano di Montemitro*, Montemitro–Zagreb: Fondazione Agostina Piccoli – Matica hrvatska.
- Rešetar Milan, 1911, *Die Serbokroatischen Kolonien Südtaliens, Schriften der Balkan-kommission Linguistische Abteilung*, Wien. [Tłumaczenie na język włoski edyt. W. Breu i M. Gardenghi, Campobasso, 1997.]
- Riča živa*, http://www.mundimitar.it/fap/rica_ziva/rica_ziva.hr.htm (dostęp. 5.12.2014.)
- S našimi riči: zbirka literarnih ostvarenja na moliškohrvatskome* 2(2007), edyt. A. Sammartino, Montemitro: Zaklada Agostina Piccoli.
- Sammartino Antonio, 2004, *Grammatica della lingua croato-molisana*, Montemitro–Zagreb: Fondazione Agostina Piccoli – Profil international.
- Sammartino Antonio, 2012, *Pet stoljeća tišine: Književnost moliških Hrvata*, „*Riječi*” 3–4.
- Sammartino Antonio, 2013, *Moliškohrvatske riječi iz srednjeg vijeka, I. dio: Jezik razdijeljen tim malim brazo de mare*, „*Za govor jezika hrvatskoga, Časopis za učitelje hrvatskoga jezika*” 1/1.
- Scotti Giacomo, 2006, *Hrvatski trokut u Italiji*, Rijeka.
- Skok Petar, 1971–1973, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ur. M. Deanović i Lj. Jonke, surađivao u predradnjama i priredio za tisak V. Putanec, JAZU, Zagreb.
- Smodlaka Josip, 1904, *Ostanci jugoslavenskih naseobina u donjoj Italiji*, „*Hrvatska misao*” III/2, Split.
- Smodlaka Josip, 1906, *Posjet apeninskim Hrvatima, Putne uspomene i bilješke*, „*Svačić*” (kalendar), Zadar, s. 38–58.
- Sujoldžić Anita, 2004, *Vitality and Erosion of Molise Croatian Dialect*, „*Collegium Antropologicum*” 28 Suppl. 1, s. 263–274.
- Sujoldžić Anita, Finka Božidar; Šimunović Petar; Rudan Pavao, 1987, *Jezik i porijeklo stanovnika slavenskih naseobina u pokrajini Molise, Italija*, „*Rasprave Zavoda za jezik*” 13, s. 117–146.
- Šimunović Petar, 1984, *Šklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugarsčica*, „*Narodna umjetnost*” 21, s. 53–68.
- WwJOS 1 – *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 1*, red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Lublin 2012.
- WwJOS 2 – *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów, cz. 2. Wokół europejskiej aksjoserfery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2014.
- WwJOS 3 – *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów, cz. 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin 2014.

Hiža IN THE APENNINES:
THE CONCEPT OF HOUSE/HOME IN THE MOLISE CROATIAN ETHNOLECT

The article deals with the conceptualization of house/home in the Molise Croatian ethnolect (*hiža*), spoken by the Croatian minority in the Italian province of Compobasso. The Lublin school ethnolinguistic approach and the tenets of the EUROJOS project are employed for the purpose: the Molise Croatian concept of HIŽA is investigated on the basis of lexicographic data, texts (proverbs, literary works, and the press), as well as results of linguistic experiments. Lexicographic sources have appeared to be rather poor and insufficient for a full reconstruction of the concept – this has to be supplemented with the much richer texts and questionnaires. The texts reveal the physical, locative, and (psycho-)social aspects of the meaning of *hiža*. The questionnaires, in turn, contain a clear axiological component. The speakers of the ethnolect have shown that *hiža* is a family place/space, a building, or family as such. It is a beautiful place, important and friendly to people.

KEY WORDS: Lublin ethnolinguistic school, EUROJOS, house/home, *hiža*, Molise Croatian ethnolect, Molise, Italy